

France
Vurnik

Na poti za Tantadrujem

Založbi Mladinska knjiga in Lipa iz Kopra sta objavili novelo Cirila Kosmača TANTADRUJ v samostojni knjigi, z navedbo, da je knjiga izšla »zunaj zbirke«. Kosmačeva zadnja objavljena novela je v tej izdaji opremljena z ilustracijami Milana Bizovičarja, Helga Glušič pa je prispevala študijo o celotnem pisateljskem delu, njegovih temah in motivih ter o slogovnih posebnostih Kosmačeve proze. S takšno obliko prehaja Kosmačev Tantadruj na raven bibliofilске knjižne izdaje, kar vsekakor izhaja iz tematsko slogovnega bistva te kratke pripovedi.

Kosmačev Tantadruj je tako v sklopu vsega pisateljevega dela kot v slovenskem proznem snovanju svojevrsten pojav, ki ga velja premisliti kot rezultat izjemnega pisateljskega ustvarjalnega napora. Posebne značilnosti te alegorične, malo smešne, še bolj pa bridke kratke zgodbe, napisane v zgoščeni pripovedi v ljudskem duhu tako, da že prehaja v pravljico, saj jo razlagalci tako tudi označujejo — kot »pravljico o sreči«, so zajete v prepletu stilno tematskih sestavin. Splet vseh stilno tematskih posebnosti je bil opažen že takoj ob nastanku novele leta 1959, vendar učinek teh posebnosti raste s časovnim odmikanjem, ki že omogoča širši primerjalni pogled na učinkovanje celovite umetniške sporočilnosti Kosmačevega Tantadruja.

Zgodba o Tantadruju in njegovi bivanjski stiski, ki bo pojasnjena pozneje, je vstavljena v avtorski izpovedno meditativni okvir s funkcijo prologa in epiloga. V uvodu pisatelj obrazloži genezo zgodbe o Tantadruju in okoliščine, v katerih se spomni nanjo, ko se v poznih nočnih urah vrača po strmem klancu iz Pirana proti Belemu križu, ga napis nad vhodom na pokopališče spomni na domače pokopališče, kjer je tudi zapisano — Resurrecturis, tistim, ki bodo vstali. Ker je v ugodnem ustvarjalnem razpoloženju, so njegove asociacije iskrive; spomni se matere, ki mu je pred štiridesetimi leti pripovedovala različne zgodbe o ljudeh iz domačega kraja, med njimi tudi zgodbo o tako imenovanem »božjem otroku« Tantadruju. Ob tem spominu si pisatelj očita, da bi zgodbo moral že zdavnaj napisati, in s tem izzove bralčevo misel, češ kako da je res ni prej napisal, saj je zgodbo o podobnem »božjem otroku«, vaškem norčku Maticu Enaki Palici popisal v zgodbi Smrt nedolžnega velikana. Zgodba o Tantadruju je pač čakala, da je dozorela do tiste oblike, s katero je pisatelj dognal pripoved do takšne stilno sporočilne ravni, ki pomeni novo stopnjo proznega ustvarjanja, katere oznako želimo podati v tem razmišljanju.

Tokrat je pobudnik za nastanek zgodbe spomin na mater, medtem ko je v noveli Pot v Tolmin in v romanu Pomladni dan oče tisti, ki pisatelju naroča, naj vendar popiše zgodbe iz doline in kraja, v katerem se je rodil, to je Slap ob Idrijci. Medtem ko so očetova naročila za pisateljevo ustvarjanje naravnana bolj v socialno in nacionalno tematsko smer, se v spominu

na materino pripoved odkrivajo intimnejše silnice, kar izpričuje tudi zgodba o Tantadruju.

Na zgodbo o Tantadruju se pisatelj spomni še ob drugi zunanji pobudi, kakor poroča v uvodu, ob stebru z vojščakom, ki mu avtor salutira in izgovori po svoje prikrojen pozdrav invalidnega zidarja Božorno-boserna. Ob tem pisatelj razmišlja: »Res, kako čudna so naključja navdiha! Skoraj štirideset let je bila ta zgodba zakopana v meni, zdaj pa se je sredi vetrovne jesenske noči zbudila ob okrušeni sohi nekakšnega vojščaka, vstala in zaživela.« In potem povabi bralca na pot za Tantadrujem in k temu dodaja — »na lov za srečo!«

Tantadruju je namreč mati dopovedala, da bo srečen šele takrat, ko bo umrl. In zdaj s svojo preprosto logiko ne želi zase drugega kot samo to, da bi umrl. Vsa njegova hotenja so naravnana tako, da bi dosegel ta cilj. In vsa vaška srenja pozna njegovo željo in zamisli, kako bi dosegel ta cilj, tudi župnik, ki s svojo oblastjo nad življenjem na zemlji razsoja o Tantadrujevih zamislih. Nobena izmed njih ni prava, ne tista, da bi skočil z zvonika, saj bi se ubil in ne umrl, ne tista, da bi skočil z mostu, saj bi utonil, in ne tista, s katero prihaja spet k župniku, da bi poiskal modrasa, ki bi ga pičil, a kot mu razloži župnik, tudi ta zamisel ni prava, saj bi se zastrupil in ne umrl. Kajti naloženo mu je kot vsakemu človeku — živeti in trpeti in si s tem zaslužiti smrt, ki Tantadruju pomeni srečo, saj mu je tako dopovedala mati.

Tantadruj v vaškem socialnem prostoru ni edini »norček« ali božji otrok in zaradi tega izobčenec in posebnež. Na poti na semenj se mu pridružijo še trije: Rusepatacis, Luka Božorno-boserna in Matic Enaka Palica. Vsakdo izmed njih vnaša v zgodbo svojevrstno individualno življenjsko izkušnjo. Rusepatacis je bil dolga leta hlapec pri nekem stiskaškem kmetu, kjer so ga hranili v glavnem samo z repo in krompirjem, to je »raus e patacis«, kar postarani norček tudi neprestano ponavlja. Rusepatacis je namreč varianta Hlapca Jerneja; tudi on se je uprl skopemu kmetu tako, da je s sekiro pobil vso živino v hlevu, ugnali so ga z zvijačo, ga pretepli in izročili žandarjem, ki pa so ga poslali v rodni kraj beračit na stara leta, vendar tam ni zdržal in se je zatekal na Tolminsko ter v trdnem kmetu Hotejcu našel človeka, ki mu je dal hrano in prenočišče, kakor vsem drugim trem.

Tudi Luka Božorno-boserna vnaša v zgodbo določeno izkušnjo. Bil je namreč zidar, pa je padel z visokega odra, se poškodoval in ostal invalid. S svojo absurdno teorijo o zidanju navzdol vnaša v zgodbo nekakšen absurdni eksistencializem.

Tretji posebnež iz te družčine Matic Enaka Palica, ki je tudi našel zatočišče pri kmetu Hotejcu, pa je po pisateljevih besedah najbolj otročji med njimi. S svojim opraviлом, ko po Hotejčevem naročilu struži palico, ki bi bila »vsa gladka in na obeh koncih, okoli in okoli, čez in čez in sploh povsod enaka«, spominja na sizifovsko opravilo in mit, saj se mu še ni posrečilo, da bi tako izrezljal palico, kot mu je naročil Hotejec.

In na sejmu se ta družba, zbrana okoli Tantadruja, sreča še z Najdenim Peregrinom, sinom lepega cigana in vaške lepoticke, ki ga je tudi vzredil Hotejec, a je kot nekakšen doseti brat ali ljudski pevec odšel v svet, vendar se vrača in zabava ljudi s svojo pesmijo. Vaščanom, zbranim v vaški gostilni, zaigra tudi na zvonce, ki jih zbira Tantadruj za mučence, in svojo zbirko dopolni z zadnjimi tremi ravno na sejmu.

V to družčino vaških izobčencev sodi še en lik, ki poseblja relativnost veljavnih resnic, saj k vsaki trditvi zastavlja svoj »zakaj« in mu zato ljudje tudi pravijo Janez zakaj. V pripovedi se pojavi samo v gostilni in povzroči kratek odklon od osrednje pripovedi o Tantadruju in njegovi poti do sreče.

In zdaj si je treba ogledati še svet reda in oblasti, kakor ga je oblikoval Ciril Kosmač v noveli. Ta svet zastopajo »ljudje« kot taki in seveda posamezniki med njimi, ki si jih tudi velja ogledati. Uradne postave zastopa stražmojster Dominik Testen, ki sprva ni nič kaj dovteten za Tantadrujeve probleme, pozneje pa, ko je že malo okajen, jih jemlje z večjim razumevanjem, da končno ugotovi med drugim: »... vsi smo tudi norci. Samo vsak je drugačen.« Potem so tu kmetje, individualiziran med njimi je trden kmet Hotejec, ki ni imel otrok in se je zato dokopal do samosvoje modrosti in dobrote, da je vzgojil tudi lepega Peregrina. Posebno plast »normalnega« sveta predstavljajo nadalje župniki, na semanji dan so v vasi kar štirje in vse, kar je v njihovi bližini, je zlato. Domači župnik pa je sploh avtoriteta, ki odloča o vsem, zlasti o tem, kako in kdaj bo umrl Tantadruj. Med ljudstvom so potem še nekateri posebneži: gostilničarka Pepa, ki se dvomno sporazumeva z »norčki«, trdosrčni kmet Okrogličar in pobožnjaški domačin Arnac ali Sveta Moštaca, ki pa s svojo pobožnostjo ni daleč od vaških norčkov.

Zgodba poteka v konfrontaciji teh dveh svetov, končno pa se povzpne v dramatičen konflikt med njima. Pobudo za zaplet da pravzaprav župnik, ki pravi, da je treba prenašati trpljenje do jame. Luka Božorno-boserna vzame to dobesedno in ko se družčina »norčkov« vrača po semnju h kmetu Hotejcu, ki jim je bil zabičal, naj se v mraku vrnejo k njemu, se Luka domisli, da bi Tantadruj vendarle lahko umrl, saj je na pokopališču izkopana jama, do nje mora priti, leči vanjo, pa bo umrl. Seveda pa Tantadruj noče umreti kar tako, želi si pesem in zvonjenje, ki priključijo vso srenjo — moštvo in ženstvo z župniki vred na pokopališče, kjer se usoda Tantadruja razplete in zapečati. Župnik mu iz jezljive ihte napove celo, da ne bo nikoli umrl, za kazen, ker hoče umreti, kar pomeni, da ne bo nikoli dočakal sreče, ki jo je v svojem bridkem življenju tako željno pričakoval. Kazen zadene tudi druge: vsakega izmed štirih »norčkov« pošlje župnik v svojo smer in v dolino, kajti združeni očitno pomenijo nekakšno nevarnost za urejeno družbo, ki jo zastopata on z božjimi postavami, stražmojster pa s človeškimi. Potem se vrnejo vsak v svoj svet: župniki v svoje zlate sobane, kmetje v gostilne k pijači, norci pa »vsak po svoji prazni dolini«. »Zamrzla zemlja jim je zvenela pod nogami in mrzel mesec jim je svetil izpod neba, zakaj zimsko nebo je bilo jasno in jutro še daleč...« Tako konča pisatelj zgodbo.

Drugačnost in nevarnost sta bili s tem odstranjeni in Tantadruj ni doživel sreče, ki jo je tako željno pričakoval in iz njegovega čustveno doživljajskega sveta mu je bila odvzeta. Pisatelj zaključi zgodbo z epilogom, v katerem se na koncu identificira s Tantadrujem, ne da bi to enačenje kakorkoli podrobneje razčlenjeval. In to je najbridkejši del te zgodbe, za katero v epilogu tudi pove, da je nastala bolj žalostna, kot jo je bila povedala njegova mati. Takole pravi pisatelj o tem: »... ta zgodba ni več tako svetla, kakor jo je bila povedala moja mati. A kriv sem seveda sam. Takrat sem bil še otrok, poslušal sem jo za veselje in kratek čas, zato je samo včasih zadišala po pelinu, zdaj pa, ko je po štiridesetih letih spet oživela, se je pokazalo, da se je v meni popolnoma zgrenila.«

Ta zgodba se v pisatelju ni samo »zgrenila«, temveč je dobila še druge dimenzije. In vsa ta členitvena obnova je bila potrebna za to, da razmislimo ravno to, bistveno.

Zgodba je nastala, kot je iz vsega razvidno, neposredno iz ljudskega izročila in tako jo je pisatelj tudi podal: podana je zgoščeno, na videz kot da je iztržek iz življenja, se pravi, ko da bi bil pisatelj odslikal življenje, ga posnemal, kar v jeziku literarne teorije pomeni — mimezis. In vendar bo bralec takoj ugotovil, da zgodba o Tantadruju in njegovih prijateljih Luki Božornu-boserni, Rusepatacisu in Maticu Enaki Palici ni in ne more biti zgolj in samo posnemanje življenja oziroma njegova odslikava. Osrednji motiv, zajet v usodi kratkonovega in šibkega Tantadruja, ki hrepeni po sreči tako, da bi umrl, in še nekateri drugi sporočilni odtenki, ki so bili že navedeni, so tiste sestavine, ki dvigajo na videz preprosto realistično pripoved na raven pesniške fikcije, na raven poetične fantastike.

Tu pa se začne zgodba o pomenu in vrednosti Kosmačevega Tantadruja za njegovo in za slovensko pripovedno umetnost. Vse sestavine te pripovedi, ki smo jih skušali premisliti s tega vidika, kakor so bile nanizane, namreč govore in pričajo o tem, kako si je pisatelj prizadeval svojo »realistično« zgodbo dvigniti na raven poetičnega — umetniškega sporočila. Se pravi, da je hotel in da je to tudi dosegel, zavestno ali sledeč intuiciji svojega ustvarjalnega daru, da bi v zgodbi o Tantadruju mimezis dvignil na raven poezis. V tem procesu in v rezultatu, ki ga je Kosmač s to zgodbo dosegel, je pravzaprav osnovna vrednost kratke zgodbe o Tantadruju: postala je poezija o hrepenenju po sreči; prerasla je prozne oblike odslikave in posnemanja življenja in postala bolj žalostna kot vesela pesnitev v prozi o življenju, o človeški samotnosti, o stiskah, ki izvirajo iz čustveno izpraznjenega sveta, lahko bi rekli — o večnih človekovih bivanjskih stiskah. Prav na koncu poroča pisatelj, kako je tam na poti iz Pirana proti Belemu križu v zgodnjih jutranjih urah, ko je pozdravil staro kamnito soho »božorno-biser-na«, poskočil po cesti kot njegov Tantadruj tja proti Baški grapi nekoč v materini pripovedi ter zapel njegovo pesem: Na nebu je sonce, na zemljici mraz . . .

K tej temeljni ugotovitvi o preraščanju Tantadruja iz literarne strukture, ki jo poimenujemo z mimezis, v strukturo, za katero veljajo vse značilnosti poezis, poezije, pesniške transformacije doživetij in življenjskih izkušenj, bi kazalo dodati še nekaj odtenkov. V Kosmačevem proznem ustvarjanju bomo našli zgodbo, ki ima s svojo moralno težo vsekakor večji pomen kot Tantadruj, to je Balada o trobenti in oblaku; toda to je zgodba, ki izhaja iz protislovij v medčloveških odnosih, kakršne sta prinesli vojna in revolucija. Toda Tantadruj se dviga kot svojevrstna mojstrovina nad vse Kosmačevo delo, pravzaprav je rezultat izkušnje njegovega tridesetletnega proznega snovanja. Objavljati je začel na začetku tridesetih let, v bistvu je ostal zvest svoji realistično poetični, včasih psihološko meditativni naravnosti s posluhom za dramatične situacije, vendar je v nepregledni količini sodobnega proznega ustvarjanja zaznal in dognal edino možno rešitev: prehod iz odslikave življenja v pesniško fikcijo. Občutek za lirične odtenke, smisel za humor, volja po oblikovanju preglednega, pesniškega pripovednega izraza, vse to je pripeljalo Kosmača do ljudske pravljice, kakršna je Tantadruj. Če vzamemo samo zgodbo o Tantadruju, brez uvoda in epiloga, potem je to zgodba z vsemi značilnimi atributi, kakršne so pripovedi o Petru Klepcu,

Kurentu ali Martinu Krpanu, obogatena z doživljajskimi in čustvenimi fine-sami sodobnega človeka.

In kaj to pomeni? To ne pomeni, da se je Kosmač vrnil k Levstikovemu folkloriziranemu ljudskemu programu pripovedne umetnosti, marveč da je svojo pripovedno umetnost dognal do tiste stopnje na poti od mimezis do poezis, ko se individualna ustvarjalčeva osebnost v bistvu v celoti zlije z duhom ljudstva, hkrati ko ohrani svojo ustvarjalno fiziognomijo v najbolj dognani obliki. Tak proces se je v slovenski literaturi odigral v primerih Martina Krpana, Hlapca Jerneja, Visoške kronike, Samorastnikov in Tantadruja, ki nemara pomeni konec procesa prehajanja iz mimezis v poezis v tej in takšni obliki, na prihodnjih avtorjih pa je, da odkrijejo možnosti tega procesa za snovi iz urbanega socialnega okolja.

Kot potrdilo za razmišljanje v tej smeri naj bodo navedene še besede pisatelja samega, ki je leta 1968, se pravi skoraj desetletje po nastanku Tantadruja, ko že deset let ni objavil nič novega in se je očitno ukvarjal s pretehtavanjem smisla svojega pisanja, v intervjuju za Radio Beograd povedal naslednje:

»Iz naše vasi je nekoč odšel fant na morje. Izgubil je dekle. Vrnil se je kot sedemdesetletni starec. Okoli njega so se vedno zbirali otroci. Da bi jim pripovedoval. Toda on jim ni govoril o oceanih, o velikih mestih, o vetrovih, govoril jim je o majhnih stvarih. Znal jim je povedati pravljico o oblaku, o kamnu, o drevesu, o vodi, o vseh majhnih rečeh. Govoril je: vsa velika mesta so vselej enaka, toda vsak kamen ali vsako drevo imata svoje življenje in svojo zgodbo . . .

Pravljica. Pa, mogoče sem tudi jaz pravljica. Zelo srečen bi bil, ko bi tudi končal kot pravljica . . .«

V tej izjavi, ki je ni jemati le kot trenutni domislek, je Kosmač gotovo strnil spoznanje določenega miselnega procesa, izhajajočega iz njegovega dela. Če bi preanalizirali vse njegovo pisanje, od začetkov tam v zgodnjih tridesetih letih in še posebno po vojni, ko se je pripovedni umetnosti kot literaturi nasploh vse bolj zapiral prostor učinkovanja in s tem njeni smiselnosti, bi ugotovili, da je šel Kosmačev razvoj silovito v tej smeri, v smeri preraščanja odslikave življenja v korist pesniškega učinkovanja in ko je dosegel to stopnjo, ni več objavljaj, čeprav je pisal in snoval pravljice, na katere še čakamo, da bodo objavljene. Pisateljevo tipanje v svet fantastike zlasti v času, ko je snoval Balado o trobenti in oblaku, je bilo vsekakor določena stopnja na tej poti.

K poetiki slovenskega literarnega ustvarjanja, ki smo jo lahko izluščili iz Prešernove, Levstikove, Cankarjeve, Tavčarjeve in Prežihove ustvarjalne izkušnje, se pridružuje še Kosmačev ustvarjalni napor z izrazito preglednostjo procesa na poti od literarnega obnavljanja življenja do pesniške interpretacije oziroma do pesniške ponazoritve. Ta izkušnja pa naj bi ne bila le predmet posnemanja, marveč spodbuda za iskanje individualne ustvarjalne poti, ki ni posuta z rožami, ampak s trnjem. To je pot za Tantadrujem . . .